
Friedrich Kaufmann (1847–1928) – elblązanin, znawca grzybów na terenie Prus, badacz roślin, nauczyciel z pasją

DOI: 10.36155/NK.27.00008

Katarzyna Ruta

Biblioteka Elbląska im. C. Norwida

k.ruta@bibliotekaelblaska.pl

notes 27_2025
konserwatorski

Summary: Katarzyna Ruta, *Friedrich Kaufmann (1847–1928) – an Elbląg resident, an expert on fungi in Prussia, a plant researcher, a passionate teacher*

The article discusses botanical charts being a part of a collection of biological artefacts donated to the Elbląg Library by Mrs. Hanna Szuszkiewicz, Director of the Complex of Schools and Sports Facilities in Elbląg. The author of the charts is Friedrich Kaufmann, an Elbląg resident who lived at the turn of the 19th and 20th centuries, a teacher, plant researcher and expert on fungi in Prussia, who proved to be an important figure for the region. The author presents a biography of Friedrich Kaufmann and describes the charts depicting native plants of Prussia, briefly introduces the historical and cultural context, and mentions the conservation work carried out.

Wprowadzenie

Księgozbiór zabytkowy Biblioteki Elbląskiej jest niezwykle cenny i bogaty w różnorodne obiekty, poczynając od rękopisów, inkunabułów, starodruków po zbiory kartograficzne, ikonograficzne, muzykalia, czasopisma, aż do książek z XIX i XX wieku. Jego początki są nierozdzielnie związane z Gimnazjum Elbląskim oraz działającą przy nim biblioteką. Ich duża wartość historyczna, kulturowa, bibliologiczna oraz dla regionu przyczyniła się do włączenia w 2016 roku części elbląskiego księgozbioru do Narodowego Zasobu Bibliotecznego. Zbiory zabytkowe Biblioteki Elbląskiej były wielokrotnie tematem artykułów zamieszczanych na łamach „Notesu Konserwatorskiego”¹ oraz przez cały czas są przedmiotem badań naukowych.

W ostatnim czasie księgozbiór elbląski powiększył się o kolejne wyjątkowe obiekty, z których część jest tematycznie powiązana z regionem. W dniu 8 lutego 2024 roku pani Hanna Szuszkiewicz, Dyrektor Zespołu Szkół i Placówek Sportowych z oddziałami Mistrzostwa Sportowego² w Elblągu, przekazała Bibliotece Elbląskiej kolekcję eksponatów biologicznych, w skład której wchodzi: 4 tablice

¹ Wybrane artykuły na temat zabytkowego księgozbioru elbląskiego w „Notesie Konserwatorskim”: D. Jutrzenka-Supryn, *Digitalizacja zabytkowych książek – nowe spojrzenie, nowe możliwości*, „Notes Konserwatorski” 2023, nr 25, s. 75–93; też, *Narodowy Zasób Biblioteczny w Bibliotece Elbląskiej. Dotychczasowe działania związane z opracowaniem, ochroną, promocją i udostępnianiem oraz spojrzenie w przyszłość*, „Notes Konserwatorski” 2022, nr 24, s. 15–38; też, *Doświadczenia w zakresie konserwacji zbiorów zabytkowych w Bibliotece Elbląskiej. Rola i zadania pracowni konserwacji w zintegrowanych działaniach biblioteki*, „Notes Konserwatorski” 2012, nr 15, s. 7–20.

² Budynek dzisiejszej szkoły sportowej przy ulicy Agrykola 6 to siedziba przedwojennej Jahn-schule, która została zbudowana w latach 1926–1929. Szkoła, której patronem został Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852), niemiecki pedagog uznawany za ojca gimnastyki sportowej, była przeznaczona wyłącznie dla chłopców, a jej głównym zadaniem było dbanie o rozwój fizyczny młodych ludzi. W czasie wojny w tym miejscu znajdował się szpital. W 1945 roku ponownie utworzono tu szkołę, która zaczęła funkcjonować jako Szkoła Podstawowa nr 3, kontynuując od lat 70. XX wieku sportowe tradycje. W 1999 roku w tym budynku rozpoczęło swoją działalność Gimnazjum nr 5, a po wygaszeniu gimnazjów w 2018 roku powstała ponownie Sportowa Szkoła Podstawowa nr 3 im. Polskich Olimpijczyków.

anatomiczne (litografie na tkaninie) przedstawiające budowę układów człowieka: mięśniowego, nerwowego i kostnego, 33 grafiki autorstwa Georga Eberharda Rumphiusa (Rumpfa, Rumphia), 34 plansze z rysunkami sygnowanymi przez F. Kaufmanna, 3 plansze nieznanego autora zatytułowane „Jemioła pospolita”, „Storczyk” i „Mikroorganizmy”, 3 plansze litograficzne ze zbioru H. Rupprechta, 2 tablice trójwymiarowe ukazujące choroby buraka cukrowego i bulw ziemniaków, okaz motyla, 2 małe gabloty z okazami entomologicznymi. Wymienione obiekty zostały znalezione podczas remontu nieużywanej części budynku, w kantorku znajdującym się przy gabinecie biologicznym. Nie udało się do tej pory stwierdzić, w jaki sposób trafiły one do szkoły sportowej mieszczącej się przy ulicy Agrykola 6. Z pewnością obiekty te przez kilka dziesiątków lat mogły służyć jako pomoce dydaktyczne. Aktualnie, stając się własnością Biblioteki Elbląskiej, zostały włączone do zabytkowego zasobu biblioteki i zgodnie z uzyskanym statusem otrzymują stałą i szczególną ochronę jako zbiory specjalne.

Pozyskana kolekcja wyjątkowych rysunków biologicznych stała się inspiracją do stworzenia w czerwcu 2025 roku wystawy zatytułowanej „Królestwa roślin i grzybów w zabytkowych drukach Biblioteki Elbląskiej”, na której zaprezentowano wybrane, oryginalne plansze botaniczne F. Kaufmanna oraz inne cenne obiekty pochodzące z księgozbioru zabytkowego biblioteki. Taki pomysł wystawy to efekt kilkumiesięcznych poszukiwań i badań prowadzonych w kierunku ustalenia, kim był wykonawca plansz botanicznych. Początkowo nieznanym nam bliżej autor, podpisany jako F. Kaufmann, okazał się – w miarę postępu prac badawczych – postacią niezwykle ciekawą i wybitną, ważną dla Elbląga, Prus przełomu XIX i XX wieku, a nawet cieszącą się uznaniem na arenie międzynarodowej.

Friedrich Kaufmann – krótki biogram

Według *Altpreußische Biographie*³ Friedrich Kaufmann urodził się 13 kwietnia 1847 roku w Młynarach (Mühlhausen). W latach 1864–1867 uczęszczał do szkoły

³ *Altpreußische Biographie*, t. 1, red. Ch. Krollmann, K. Forstreuter, F. Gause, Marburg 1974, s. 327.

nauczycielskiej w Pruskiej Hławie (Lehrerseminar in Pr. Eylau)⁴. Wiadomo, że pracował jako nauczyciel między innymi w Młynarach oraz w Elblągu. I to właśnie z tą ostatnią miejscowością związał swoje życie zawodowe, gdzie w latach 1875–1910 pracował w Gimnazjum Realnym⁵ jako nauczyciel rysunku i przyrody⁶ (fot. 1).

Na podstawie książek adresowych znajdujących się w zbiorach zabytkowych udało się ustalić dokładne miejsca zamieszkania Friedricha Kaufmanna. Według *Elbinger Wohnungs-Anzeiger* z lat 1887, 1894 i 1898 mieszkał on w Elblągu przy ulicy Winnej (dawniej Traubenstraße)⁷. W kolejnych latach zmienił adres zamieszkania – przeprowadził się na ulicę Królewiecką (Königsbergerstraße), na co wskazują książki adresowe z roku 1904, 1910, 1912, 1914 oraz 1919/20⁸.

4 Informacje te zostały potwierdzone dodatkowo w książce zawierającej spis osób, które uczęszczały do szkół nauczycielskich. Wśród nich znajduje się Friedrich Kaufmann urodzony 13 kwietnia 1847 roku. K. Vogel, *Die Verzeichnisse der Seminaristen der Lehrerseminare Kl. Döben und Pr. Eylau 1816–1924*, Hamburg 1993, s. 158.

5 Gimnazjum Realne założono w 1837 roku. Szkoła, przeznaczona dla chłopców z rodzin mieszczańskich, mieściła się na ul. Wapiennej 17–18. W 1912 roku przeniesiono ją na ul. Łączności 1 do budynku, w którym obecnie mieści się Urząd Miasta (od 1948 roku). W 1931 roku patronem szkoły został wielki mistrz krzyżacki Henryk von Plauen. Latem 1944 roku szkoła została przekształcona w lazaret, a uczniowie z Gimnazjum Realnego w systemie zmianowym uczyli się w żeńskim liceum – Auguste Viktoria-Schule (obecnie I Liceum Ogólnokształcące na ul. Pocztowej).

6 W licznych sprawozdaniach szkolnych znajdujących się w zbiorach Biblioteki Elbląskiej Kaufmann widnieje w rozkładzie godzin w semestrze letnim lub zimowym jako nauczyciel rysunku oraz przyrody w latach 1875–1910. K. Brunnemann, *Städtisches Realgymnasium zu Elbing. No. 23 (45), Ostern 1883*, Elbing 1883, s. 8–9.

7 Z podanych książek adresowych wynika, że nauczyciel Kaufmann mieszkał przy ulicy Traubenstraße nr 4 i 5: *Elbinger Wohnungs-Anzeiger für 1887*, Elbing 1887, s. 28; *Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1894. Adress-Buch für Stadt und Landkreis Elbing und der Stadt Tiegenhof*, oprac. i wyd. Otto Siede, Elbing 1894, s. 42; *Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1898. Adress-Buch für Stadt- und Landkreis Elbing nebst Stadt- und Theaterplan*, oprac. i wyd. Otto Siede, Elbing 1898, s. 36.

8 Według poniższych książek adresowych Kaufmann mieszkał przy Königsbergerstraße nr 75 i 115: *Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1904. Adress-Buch für Stadt- und Landkreis Elbing nebst Stadt- und*

Fot. 1.

Grono nauczycieli szkoły średniej za czasów dyrektora Karla Brunnemanna. Wśród nauczycieli Friedrich Kaufmann – w środkowym rzędzie, drugi od prawej strony. Źródło: *Festschrift zur Hundertjahrfeier der Heinrich von Plauen-Schule in Elbing*, Elbing 1937

Kaufmann zmarł 18 kwietnia 1928 roku w Elblągu⁹. O jego śmierci informuje bardzo krótka notatka w lokalnej prasie w „Freie Presse”. W wydaniu z dnia 23 kwietnia 1928 roku można znaleźć wśród wymienionych zmarłych osób z miejscowości Elbing nauczyciela szkoły średniej Friedricha Kaufmanna, który zmarł w wieku 81 lat¹⁰. W pozostałych czasopismach dostępnych w zbiorach zabytkowych nie udało się znaleźć nekrologu czy nawet krótkiej informacji na temat jego śmierci¹¹.

Theaterplan, oprac. i wyd. Otto Siede, Elbing 1904, s. 46; *Elbinger Wohnungs-Anzeiger* 1910. *Adress-Buch für Stadt- u. Landkreis Elbing*, Elbing 1910, s. 90; *Elbinger Wohnungs-Anzeiger* 1912. *Adress-Buch für Stadt- u. Landkreis Elbing*, Elbing 1912, s. 89; *Elbinger Wohnungs-Anzeiger* 1914. *Adress-Buch für Stadt- u. Landkreis Elbing*, Elbing 1914, s. 116; *Elbinger Adress-Buch* 1919/20, Elbing 1920, s. 96.

⁹ *Altpreussische Biographie*, t. 1..., wyd. cyt., s. 327.

¹⁰ *Elbinger Todesfälle*, „Freie Presse” 1928, nr 95, Elbing.

¹¹ W zbiorach zabytkowych znajdują się wybrane numery czasopism.

Kaufmann jako znawca grzybów na terenie Prus, badacz roślin, nauczyciel z pasją

Kaufmann był pasjonatem, badaczem i praktykiem. Przez ponad 30 lat pracował w szkole, przekazując wiedzę zarówno w sposób teoretyczny, jak i praktyczny. Na emeryturę przeszedł w roku 1910, poświęcając się już całkowicie badaniom naukowym.

Na zajęciach z uczniami wykorzystywał różnorodne i nowatorskie pomoce dydaktyczne, często wykonywane własnoręcznie, takie jak plansze botaniczne przedstawiające rośliny rodzime Prus czy preparaty grzybów kapeluszowych. Warto podkreślić fakt, że Kaufmann przygotowywał pomoce dydaktyczne w oparciu o własne doświadczenia i badania. Do niektórych zadań angażował swoich uczniów. W sprawozdaniu szkolnym z 1896 roku możemy przeczytać, że nauczyciel rysunku Kaufmann wśród materiałów dydaktycznych przeznaczonych dla uczniów różnych klas posiada zbiór 107 dużych tablic z rysunkami wykonanymi kredkami. Rysunki zostały sporządzone na podstawie żywych roślin. W sprawozdaniu zostało podkreślone, że Kaufmann jest zarówno botanikiem, jak i artystą – posiada niezwykłą zdolność odwzorowywania wyglądu, kształtu, koloru i detali roślin w oparciu o własne obserwacje. Wśród tych 107 tablic znalazło się również kilkanaście prac sporządzonych przez uczniów, którzy wykonywali rysunki na wzór rysunków swojego nauczyciela¹². Te przykłady wskazują na to, że uczył on w innowacyjny sposób, używając różnorodnych metod.

Kaufmann był uznawany za znawcę grzybów na terenie Prus. Jego działania w tej dziedzinie docenił między innymi Uniwersytet Paryski. W wydaniu „Altpreussische Zeitung. Elbinger Tageblatt” z dnia 21 października 1896 roku pojawiła się notatka informująca o tym, że nauczyciel rysunku Kaufmann z miejskiego gimnazjum zasłużył się w badaniach nad grzybami w Niemczech i z tego powodu został poproszony przez Uniwersytet Paryski o przygotowanie przeglądu

¹² R. Nagel, *Städtisches Realgymnasium zu Elbing. Programm Ostern 1896*, Elbing 1896, s. 13.

literatury z zakresu botaniki za rok 1894. Dalej czytamy, że skierował on Uniwersytet Paryski do Towarzystwa Badań Przyrodniczych¹³.

Autor plansz botanicznych udzielał się naukowo. Należał do Zachodniopruskiego Towarzystwa Botaniczno-Zoologicznego i był jego aktywnym członkiem. Stowarzyszenie naukowe działające w Gdańsku w latach 1878–1945 zajmowało się między innymi wydawaniem czasopisma „Jahresberichten des Westpreussischen Botanisch-Zoologischen Vereins”¹⁴, gdzie wyniki swoich badań publikował również Kaufmann. Jest on autorem wielu artykułów o tematyce mykologicznej, takich jak: *Die in Westpreussen gefundenen Pilze der Gattungen Psalliota, Stropharia, Hebeloma, Inocybe, Gomphidius und Paxillus* z 1912 roku czy *Die in Westpreussen gefundenen Pilze der Gattungen Lepiota, Amanita, Amanitopsis, Armillaria, Clitocybe und Russuliopsis* z 1913 roku¹⁵.

Kaufmann zajmował się badaniem różnych gatunków grzybów oraz wyszukiwaniem nowych, dotychczas nienotowanych w publikacjach. Stosował w tym celu dwie metody badań. Pierwszą były rysunki grzybów, które bardzo wiernie odwzorowywały ich kształt i barwę oraz pozwalały zauważyć subtelne różnice pomiędzy gatunkami. Drugi sposób badania grzybów to autorska metoda konserwacji owocników grzyba. Swoje spostrzeżenia, odkrycia i efekty badań opisywał w raportach Zachodniopruskiego Towarzystwa

¹³ Informacja na temat F. Kaufmanna znajduje się w części poświęconej wiadomościom lokalnym: *Lokale Nachrichten*, „Altpreussische Zeitung. Elbinger Tageblatt” 1896, nr 248, Elbing. Notatka w oryginale brzmi: „Herr Zeichenlehrer Kaufmann vom Städtischen Realgymnasium, welcher sich um die Erforschung der Pilze Deutschlands grose Verdienste erworben hat ist durch die Pariser Universitat um eine Uebersicht uber Literatur auf dem Gebiete der Pflanzenkunde Deutschlands pro 1894 gebeten worden. Herr Kaufmann hat die Pariser Universitat auf die Naturforschende gesellschaft verwiesen”.

¹⁴ Biblioteka Elbląska posiada w swoich zbiorach wybrane egzemplarze z okresu 1884–1938.

¹⁵ Artykuły znajdują się w księgozbiorze zabytkowym Biblioteki Elbląskiej. Dostępne są również online na stronie Goethe Universität Frankfurt am Main. Botanische Zeitschriften Universitätsbibliothek UB: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/botanik/search/quick?query=Kaufmann+F> [dostęp: 11.10.2025].

Botaniczno-Zoologicznego oraz przedstawiał podczas corocznych spotkań stowarzyszenia¹⁶.

Warto podkreślić, że rysunki roślin oraz preparaty grzybów kapeluszowych autorstwa Friedricha Kaufmanna cieszyły się dużym uznaniem nie tylko w środowisku lokalnym, ale również na arenie międzynarodowej¹⁷. Niezwykle istotny jest fakt, że plansze botaniczne zostały docenione na Światowej Wystawie w Chicago w roku 1893, gdzie Kaufmann otrzymał wyróżnienie: „Preparations award. A New and very usefull idea in teaching” (tłum. z ang. „Nagroda za preparaty. Nowy i bardzo przydatny pomysł w nauczaniu”)¹⁸.

Friedrich Kaufmann żyjący na przełomie XIX i XX wieku to człowiek wyjątkowy, który z pasją odkrywał świat różnych organizmów – roślin oraz grzybów – i dzielił się swoją wiedzą z innymi. Był przede wszystkim praktykiem. Uczył poprzez obserwację świata i doświadczenia. Namacalną spuścizną jego działań są zachowane plansze roślin, obecnie własność Biblioteki Elbląskiej, oraz liczne raporty poświęcone różnym gatunkom grzybów.

Konserwacja zachowawcza plansz botanicznych Friedricha Kaufmanna

Kolekcja prac autorstwa Friedricha Kaufmanna obejmuje 34 plansze przedstawiające rośliny rodzime Prus, opatrzone sygnaturami ZB.III.1–31, ZB.III.33–35:

- ZB.III.1 Dziurawiec [*Hypericum perforatum*]
- ZB.III.2 Świerzbica polna [*Knautia arvensis*]
- ZB.III.3 Tojeść rozesłana [*Lysimachia nummularia*]
- ZB.III.4 Bodziszek kosmaty [*Geranium molle*]
- ZB.III.5 Bodziszek błotny [*Geranium palustre*]

¹⁶ Festschrift zur Hundertjahrfeier der Heinrich von Plauen-Schule in Elbing, Elbing 1937, s. 27–28.

¹⁷ Altpreußische Biographie, t. 1..., wyd. cyt.

¹⁸ R. Nagel, Städtisches Realgymnasium zu Elbing..., wyd. cyt., s. 15.

- ZB.III.6 Szeleżnik większy [*Alectorolophus maior*]
ZB.III.7 Żabieniec babka wodna [*Alisma plantago*]
ZB.III.8 Stokrotka pospolita [*Bellis perennis*]
ZB.III.9 Dzwonek jednostronny [*Campanula rapunculoides*]
ZB.III.10 Glistnik jaskółcze ziele [*Chelidonium majus*]
ZB.III.11 Iglica pospolita [*Erodium cicutarium*]
ZB.III.12 Kuklik zwisły [*Geum rivale*]
ZB.III.13 Kuklik pospolity [*Geum urbanum*]
ZB.III.14 Dzwonek okrągłolistny [*Campunala rotundifolia*]
ZB.III.15 Berberys zwyczajny [*Berberis vulgaris*]
ZB.III.16 Pyleniec pospolity [*Berteroa incana*]
ZB.III.17 Łączęń baldaszkowy [*Butomus umbellatus*]
ZB.III.18 Jasnota różowa [*Lamium amplexicaule*]
ZB.III.19 Wiąz szypułkowy [*Ulmus effusa*]
ZB.III.20 Gwiazdnica wielkokwiatowa [*Stelaria Holostea*]
ZB.III.21 Strzałka wodna [*Sagittaria sagittifolia*]
ZB.III.22 Porzeczka czerwona [*Ribes rubrum*]
ZB.III.23 Porzeczka agrest ogrodowy [*Ribes Grossularia*]
ZB.III.24 Pięciornik rozłogowy [*Patenilla reptans*]
ZB.III.25 Wiesiołek dwuletni [*Oenothera biennis*]
ZB.III.26 Krwawnica pospolita [*Lythrum salicaria*]
ZB.III.27 Groszek łąkowy, groszek żółty [*Lathyrus pratensis*]
ZB.III.28 Tojeść pospolita [*Lysimachia vulgaris*]
ZB.III.29 Komonica zwyczajna, Komonica pospolita, Komonica różowa
[*Lotus corniculatus*]
ZB.III.30 Jasnota purpurowa [*Lamium purpureum*]
ZB.III.31 Jasnota plamista [*Lamium maculatum*]
ZB.III.33 Starzec zwyczajny, Starzec pospolity [*Senecio vulgaris*]
ZB.III.34 Przetacznik ożankowy [*Veronica chamaedrys*]
ZB.III.35 Śniedek baldaszkowaty [*Ornithogalum umbellatum*] i Śniedek zwi-
sły [*Ornithogalum nutans*].

Wymienione rysunki wykonano ołówkiem i kolorowymi kredkami na arkuszach kremowego papieru naklejonego na tekturę o zbliżonych wymiarach około 640 mm × 510 mm. Odwrocie pokryto ciemnoniebieskim papierem z trzymilimetrowymi zakładkami na lico, tworzącymi dla każdej tablicy od strony lica swoistą ramkę. W odległości około 17 mm od górnej krawędzi tablic, symetrycznie do osi pionowej, znajdują się dwa otwory montażowe o średnicy 3 mm, oddalone od siebie o około 110 mm. W większości tablic przez otwory przewleczono cienki sznurek bawełniano-konopny lub białą taśmę bawełnianą. Na trzech planszach (ZB.III.18, ZB.III.30, ZB.III.31) w dolnym narożniku po lewej stronie znajduje się nalepka z zielonego papieru w kształcie prostokąta o wymiarach: 22 mm × 44 mm, z wydrukowanym czarną farbą dwuwierszowym napisem ujętym w ramkę: górny wiersz – „Realschule zu Elbing,” dolny – „N^o”, a przy nim po prawej stronie napisy wykonane czarnym atramentem kursywą: „7 f. Chicago”, „8 f. Chicago”, „9 f. Chicago”. Zapisy pozwalają na przypuszczenie, że w taki sposób zostały oznaczone plansze, które zaprezentowano w 1893 roku na wystawie w Chicago.

Każda plansza przedstawia jedną roślinę z terenu Prus, będącą przedmiotem wnikliwych badań Kaufmanna. Autor wykonywał rysunki ołówkiem oraz kolorowymi kredkami ołówkowymi i woskowymi, a każdą z plansz własnoręcznie podpisał nazwą rośliny w języku łacińskim i niemieckim, z wyjątkiem planszy ZB.III.1, na której widnieje tylko nazwa łacińska. Napisy wykonano w dolnej części tablic atramentem żelazowo-galusowym. W dolnym narożniku po prawej stronie znajduje się autograf twórcy plansz – inicjał imienia i nazwisko: F. Kaufmann lub samo nazwisko: Kaufmann. Jedynie na planszy ZB.III.35 nie ma autografu autora.

Plansze zostały wykonane w latach 80. XIX wieku. Na niektórych z nich są wyraźne daty, zapisane atramentem żelazowo-galusowym w dolnej części tablicy po prawej stronie: ZB.III.20 – rok 1884; ZB.III.15 – rok 1885; ZB.III.16 – rok 1886; ZB.III.6, ZB.III.8, ZB.III.24, ZB.III.27, ZB.III.33 – rok 1887; ZB.III.2, ZB.III.5 – rok 1888. Na kilku planszach zapis daty nie jest do końca czytelny: ZB.III.3 – rok 188?, zamazana ostatnia cyfra „9”; ZB.III.11 – rok 18??, zamazane dwie ostatnie cyfry;

ZB.III.12 – rok 188?, niezbyt wyraźnie widoczna cyfra „6”; ZB.III.13 – rok 188?, zamazana ostatnia cyfra; ZB.III.14 – 188?, ostatnia cyfra słabo widoczna, prawdopodobnie „5”.

Na licu i odwrociu tablic znajdują się różne zapiski, które naniesiono w XIX i XX wieku. Na licu są to zapisy nazw roślin w języku łacińskim, niemieckim i polskim oraz liczb arabskich i rzymskich, wykonane atramentem żelazowo-galusowym lub ołówkiem. Na odwrociu kilku tablic są to, pochodzące prawdopodobnie z XX wieku, zapisy dawnych numerów inwentarzowych: wykonane ołówkiem skróty „Biol.” ze znajdującym się obok numerem oraz liczby arabskie, rzymskie i znak zapytania zapisane czerwoną kredką. Na odwrociu każdej z tablic, w ich dolnej części, znajduje się pieczęć własnościowa Biblioteki Elbląskiej, a poniżej zapis aktualnej sygnatury.

Rysunki charakteryzuje jednorodny sposób przedstawiania rośliny, zazwyczaj komponowanej wzdłuż osi pionowej, uwzględniający centralnie prezentowany widok jej części podziemnej i elementy nadziemne: łodygi, liście i kwiaty. Po prawej i lewej stronie rośliny autor umieszczał poszczególne jej elementy przedstawione w większej skali i w przekrojach: kwiaty, płatki, nasiona czy liście. Zasada prezentacji roślin była zgodna z przyjętym schematem botanicznym przedstawionym w zielniku Petriego z 1485 roku¹⁹, w którym rośliny były pokazywane razem z korzeniem – w dość prosty i schematyczny sposób, stając się jednak wzorem dla późniejszych twórców. W zielniku Syreniusza z 1613 roku czarno-białe drzeworyty przedstawiają rośliny z korzeniem, a czasami również z owocami i nasionami. Wraz z rozwojem nauki oraz nowym spojrzeniem na otaczający nas świat zaczęto odwzorowywać rzeczywistość coraz dokładniej i bardziej szczegółowo. Przykładem są rysunki znajdujące się w takich dziełach, jak: *Vollständiges Pflanzensystem nach der dreyzehnten lateinischen Ausgabe...* Karola Linneusza z drugiej połowy XVIII wieku²⁰, *Plantae officinales oder Sammlung*

¹⁹ I. Petri, *Herbarius*, Passau 1485.

²⁰ K. Linneusz, *Vollständiges Pflanzensystem nach der dreyzehnten lateinischen Ausgabe...*, t. 1, Nürnberg 1777.

offizineller Pflanzen mit lithographirten Abbildungen z 1828 i 1833 roku²¹, *Flora des Königreichs Preussen oder Abbildung und Beschreibung in Preussen wildwachsenden Pflanze* A. Dietricha z 1842 roku²² czy *Deutschlands Flora mit Abbildungen sämtlicher Gattungen auf 100 Tafeln* W. L. Petermanna z 1849 roku²³.

Warte podkreślenia jest to, że księgi-zielniki oprócz funkcji estetycznych czy użytkowych pełnią również funkcje edukacyjne. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że do tej tradycji nawiązywał Friedrich Kaufmann, samodzielnie wykonując plansze botaniczne na potrzeby edukacji szkolnej. Kaufmann wykorzystał również wprowadzony w XVIII wieku przez Karola Linneusza binominalny system nazewnictwa.

Pozyskane przez Bibliotekę Elbląską na początku 2024 roku obiekty zachowały się w dosyć dobrym stanie. Papier podłoża rysunku stracił pierwotny biały kolor. Na licu oraz odwrociu tablic widoczne były liczne zabrudzenia, drobne jasne brązowe plamki oraz powierzchniowe przetarcia papieru. W wielu miejscach są jasnobrązowe zacieki, plamy i beżowe smugi układające się pionowo od górnej krawędzi ku dołowi. Na odwrociu jednej z tablic pozostały odciski w kształcie okręgów o standardowych wymiarach typowych dla szklanek czy kubków. Na niektórych tablicach zauważalne są nieliczne, niewielkie otwory być może spowodowane żerowaniem owadów. Brzegi plansz były przetarte z niewielkimi ubytkami w kilku miejscach. Większość narożników – mocno pozaginana, zabrudzona, a w kilku miejscach rozwarstwiona. Kilka plansz posiadało wtórnie doklejone kawałki papieru w górnych narożnikach.

Przed włączeniem do zasobu obiekty zostały poddane dezynfekcji z zastosowaniem gazu Rotanox, a w 2025 roku plansze poddano konserwacji zachowawczej.

²¹ *Plantae officinales oder Sammlung offizineller Pflanzen mit lithographirten Abbildungen*, t. 3, Düsseldorf 1828; *Plantae officinales oder Sammlung offizineller Pflanzen mit lithographirten Abbildungen*, t. 1, Düsseldorf 1833.

²² A. Dietrich, *Flora des Königreichs Preussen oder Abbildung und Beschreibung in Preussen wildwachsenden Pflanze*, t. 1–12, Berlin 1833–1844.

²³ W. L. Petermann, *Deutschlands Flora mit Abbildungen sämtlicher Gattungen auf 100 Tafeln*, t. 1–2, Leipzig 1849.

Szczegółowo zaplanowane działania polegały głównie na subtelnym oczyszczeniu lica i odwrocia tablic na sucho, w przypadku niektórych zanieczyszczeń – wilgotną ściereczką z mikrofibry, a także na podklejeniu rozdarć, uzupełnieniu ubytków i sklejeniu narożników. Plansze od odwrocia zostały odkwaszone preparatem Bookkeeper w rozpylaczu.

Kolekcja plansz została zdigitalizowana²⁴ i opracowana w systemie katalogowania Alma wraz z odnośnikami do Elbląskiej Biblioteki Cyfrowej.

Podsumowanie

Uwieńczeniem prac badawczych oraz konserwatorskich była wystawa zatytułowana „Królestwa roślin i grzybów w zabytkowych drukach Biblioteki Elbląskiej”, prezentująca oryginalne plansze botaniczne elbląskiego nauczyciela rysunku i przyrody Friedricha Kaufmanna oraz różne obiekty pochodzące z zabytkowego księgozbioru związane tematycznie z autorem plansz, grzybami oraz roślinami Prus. W sali „U św. Ducha” eksponowano 10 plansz o sygnaturach: ZB.III.4, ZB.III.15, ZB.III.17, ZB.III.21, ZB.III.22, ZB.III.24, ZB.III.26, ZB.III.30, ZB.III.31, ZB.III.33. W Regioecie zaprezentowano wystawę gablotową, natomiast na dziedzińcu Biblioteki Elbląskiej umieszczono postery o tematyce botanicznej nawiązujące między innymi do postaci Friedricha Kaufmanna.

Wernisaż wystawy odbył się w dniu 28 czerwca 2025 roku w Bibliotece Elbląskiej w sali „U św. Ducha”. Podczas otwarcia Dyrektor Biblioteki Elbląskiej, Jacek Nowiński, oficjalnie podziękował pani Hannie Szuszkiewicz, Dyrektor Zespołu Szkół i Placówek Sportowych z oddziałami Mistrzostwa Sportowego, za przekazanie bibliotece cennego zbioru eksponatów biologicznych²⁵.

Wystawa była dostępna dla zwiedzających do dnia 21 października 2025 roku.

²⁴ Wszystkie druki przywołane w artykule znajdują się w księgozborze zabytkowym Biblioteki Elbląskiej. Zostały zdigitalizowane w Dziale Przechowywania, Ochrony i Digitalizacji Zbiorów Zabytkowych BE.

²⁵ Podziękowanie kieruję do Pani Ewy Potrzebnickiej za wsparcie merytoryczne oraz inspirację do działań badawczych poświęconych autorowi plansz botanicznych.

Bibliografia:

- „Altpreussische Zeitung. Elbinger Tageblatt” 1896, nr 248, Elbing.
- Altpreußische Biographie*, t. 1, red. Ch. Krollmann, K. Forstreuter, F. Gause, Marburg 1974.
- Brunnemann K., *Städtisches Realgymnasium zu Elbing. No. 23 (45) Ostern 1883*, Elbing 1883.
- Dietrich A., *Flora des Königreichs Preussen oder Abbildung und Beschreibung in Preussen wildwachsenden Pflanze*, t. 1–12, Berlin 1833–1844.
- Elbinger Adress-Buch 1919/20*, Elbing 1920.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1894. Adress-Buch für Stadt und Landkreis Elbing und der Stadt Tiegenhof*, oprac. i wyd. O. Siede, Elbing 1894.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1898. Adress-Buch für Stadt- und Landkreis Elbing nebst Stadt- und Theaterplan*, oprac. i wyd. O. Siede, Elbing 1898.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1904. Adress-Buch für Stadt- und Landkreis Elbing nebst Stadt- und Theaterplan*, oprac. i wyd. O. Siede, Elbing 1904.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1910. Adress-Buch für Stadt- u. Landkreis Elbing*, Elbing 1910.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1912. Adress-Buch für Stadt- u. Landkreis Elbing*, Elbing 1912.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger 1914. Adress-Buch für Stadt- u. Landkreis Elbing*, Elbing 1914.
- Elbinger Wohnungs-Anzeiger für 1887*, Elbing 1887.
- Festschrift zur Hundertjahrfeier der Heinrich von Plauen-Schule in Elbing*, Elbing 1937.
- „Freie Presse” 1928, nr 95, Elbing.
- Linneusz K., *Vollständiges Pflanzensystem nach der dreyzehnten lateinischen Ausgabe...*, t. 1, Nürnberg 1777.
- Nagel R., *Städtisches Realgymnasium zu Elbing mit lateinloser Sexta, Quinta und Quarta. Programm Ostern 1896*, Elbing 1896.
- Petermann W. L., *Deutschlands Flora mit Abbildungen sämtlicher Gattungen auf 100 Tafeln*, t. 1–2, Leipzig 1849.
- Petri I., *Herbarius*, Passau 1485.
- Plantae officinales oder Sammlung offizineller Pflanzen mit lithographirten Abbildungen*, Düsseldorf 1828.

Plantae officinales oder Sammlung offizineller Pflanzen mit lithographirten Abbildungen,
suplement, Düsseldorf 1833.

Vogel K., *Die Verzeichnisse der Seminaristen der ehrerseminare Kl. Dexen und Pr. Eylau*
1816–1924, Hamburg 1993.

Fot. 2.

Lico tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.9 (*Campanula
rapunculoides*)

Fot. 3.

Lico tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.12 (*Geum rivale*)

Fot. 4.
Lico tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.15 (*Berberis
vulgaris*)

Fot. 5.
Lico tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.21 (*Sagittaria
sagittifolia*)

Fot. 6.

Lico tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.31 (*Lamium
maculatum*)

Fot. 7.

Lico tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.35 (*Ornithogalum
umbellatum* i *Ornithogalum nutans*)

Fot. 8.

Lico tablicy Friedricha Kaufmanna o sygnaturze ZB.III.3 – górna część tablicy
(*Lysimachia nummularia*)

Fot. 9.

Lico tablicy Friedricha Kaufmanna o sygnaturze ZB.III.4 – górna część tablicy
(*Geranium molle*)

Fot. 10.
Lico tablicy Friedricha Kaufmanna o sygnaturze ZB.III.9 – dolna część tablicy, prawy narożnik (*Campanula rapunculoides*)

Fot. 11.
Lico tablicy Friedricha Kaufmanna o sygnaturze ZB.III.17 – dolna część tablicy, prawy narożnik (*Butomus umbellatus*)

Fot. 12.

Odwrocie tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.1 (*Hypericum perforatum*)

Fot. 13.

Odwrocie tablicy Friedricha Kaufmanna
o sygnaturze ZB.III.8 (*Bellis perennis*).
W górnym narożniku po prawej stronie
widoczna naklejka w kształcie prostoką-
ta z wydrukowanym czarną farbą napi-
sem ujętym w ramkę: górny wiersz –
„Realschule zu Elbing.”, dolny – „N”,
a przy nim rok „1768” zapisany odręcznie
czarnym atramentem